

A. van der Kooij
Nov. 1974.

VRUCHTEN VAN DE UITHOF

*Studies opgedragen aan dr. H.A. Brongers
ter gelegenheid van zijn afscheid.*

(16 mei 1974)

Theologisch Instituut, Utrecht

1974

dat de geheime hemelse raadsvergadering aanduidt, waartoe de profeten zijn toegelaten enz. Dit nu is o.i. onjuist).

DAVID, "HET LICHT VAN ISRAEL"

Aangezien dr. Brongers een kommentaar op 1 en 2 Koningen geschreven heeft 1), wil ik in dit artikel op enkele teksten uit dit bijbelboek ingaan. Het zijn 1 Kon. 11:36, 15:4; 2 Kon. 8:19, waar een formulering met het woord *n̄r* voorkomt. In het genoemde kommentaar wordt gezegd dat het beeld van deze verzen teruggaat op 2 Sam. 21:17, waar David de *n̄r* van Israel genoemd wordt. 2) Daarom moet eerst dit vers aan de orde komen, terwijl ook Ps. 132:17 niet vergeten mag worden, omdat ook daar een formulering met *n̄r* in verband met de koning gebezigd wordt.

2 Sam. 21:17.

In 2 Sam. 21:15-17 wordt verteld dat David bij een van de gevechten met Filistijnen vermoeid raakt. Een filistijns krijger van formaat denkt hem nu te kunnen vellen, maar Abisaï komt tussen beide en redt de koning door de vijand te verslaan. Op dit moment laten de 'de mannen van David' hun koning zweren, dat hij niet meer met hen ten strijde trekt, om te voorkomen dat de *n̄r* van Israel gedooft wordt. Sommigen wijzen ter verheldering van deze tekst naar 2 Sam. 14:7, waar de uitdrukking 'de gloeiende kool die mij nog rest' door een weduwe, wier familie haar enige zoon wegens moord op zijn broer wil doden en zo de mogelijkheid van het voortbestaan van het geslacht van haar man afsnijdt, ten aanhore van koning David in de mond genomen wordt. 3) 'De gloeiende kool die mij nog rest' (*gāḥalvī asēr niš-zrū*) is blijkbaar de overgebleven mannelijke nakomeling, die voor het voortbestaan van het geslacht moet zorgen. Toegepast op 2 Sam. 21:17 betekent dit dat men vreest dat de dynastie van David gevaar loopt. Het bezwaar van deze uitleg is dat het beeld en de situatie in beide teksten verschillend is. Bovendien had David al wel zoons.

Ook anderen menen dat de gedachte van 2 Sam. 21:17 is dat de mannen van David vrezen dat de dynastie gevaar loopt, maar zij komen op een andere wijze tot deze gevolgtrekking. "Die Lampe musste im Zelt ununterbrochen brennen, verlöscht die Lampe Jemandes so besagt das nichts andres, als dass er mit seiner Familie untergegangen ist", aldus W. Nowack in zijn kommentaar (S. 240). 4) In de eerste plaats is het onwaarschijnlijk dat de lamp in tent of huis dag en nacht brandde. Hier is K. Gallig in zijn artikel over verlichtingsvoorwerpen in het oude Israel in ZDPV 46 (1923), 33ff. reeds tegen ingegaan. Waarschijnlijk is wel dat de lamp de gehele nacht brandde. Het behoorde tot een goede huishouding als de vrouw des huizes er zorg voor droeg dat de lamp 's nachts bleef branden (Spr. 31:18). Zo gold het ook voor de tempel, zie Ex. 27:30, 30:7; Lev. 24:1-4; 2 Kron. 13:11 en 1 Sam. 3:3. De *n̄r tamīd* van Ex. 27:20 en Lev. 24:2v. duidt niēt een altijd brandende lamp aan, maar op grond van de kontekst de lamp die elke nacht moest

branden.

In de tweede plaats is het wel begrijpelijk hoe Nowack en anderen tot hun uitleg komen, wanneer men teksten als Job 18:5v.; 21:17 beziet, maar het is de vraag of dit voor 2 Sam. 21:17 gelden kan. Job 18:5v. luidt in de NBG vertaling:

Toch zal het licht ('*ōr*) der goddelozen uitgeblust worden,
en de gloed van zijn vuur zal niet blijven schijnen.

Het licht ('*ōr*) in zijn tent verduistert,
en zijn lamp (*nērō*) boven hem wordt uitgeblust.

Volgens Bildad zullen de goddelozen, ook al leven ze een tijd in geluk en voorspoed, zeker te gronde gaan. Wanneer de lamp (*nēr*) van de goddelozen uitgeblust wordt, overkomt hen onheil (vgl. Job. 21:17). De beeldspraak in c. 18:5v. doet meteen denken aan het licht van de lamp in tent of huis. Blijkbaar is het regelmatig brandende licht in huis symbool voor een leven van vrede en voorspoed van de familie geworden. 5) In dit verband is Jer. 25:10 van belang. Deze onheilsprofetie kondigt aan dat o.a. het geruis van de handmolen zal verstommen en dat het licht van de lamp zal verdwijnen. Hiermee wordt bedoeld dat kenmerkende elementen van het alledaagse leven in Juda verstoord zullen worden, nl. het werk met de handmolen 's morgens om brood te maken, en het licht van de lamp in de avond en nacht. 6) In verband met dit vers en met Spr. 31:18 merkt S. Aalen in zijn artikel over '*ōr*' in het *Theologisch Wörterbuch zum A.T.*, Bd. I, Sp. 175 op: "Die im Hause aufgestellte Lampe wurde ein Symbol für das Gedeihen und den Wohlstand der Familie". Of de lamp als zodanig tot een dergelijk symbool werd, is de vraag; waarschijnlijk gaat het veeleer om het licht van de lamp, om de brandende lamp. Anderzijds vraagt men zich af in hoeverre in de beeldspraak van o.a. Job 18:5v. de beeldspraak van licht als geluk en heil een rol speelt (vgl. S. Aalen, *ThWAT*, Bd. I, Sp. 174).

Aangezien het in deze beeldspraak gaat over het levensgeluk van de familie lijkt het mij niet juist deze te gebruiken bij de uitleg van 2 Sam. 21:17. Het gaat in deze tekst over het leven van de koning dat gevaar loopt, maar niet over het leven van hem en van zijn familie. 7) Een ander verschil tussen Job 18:5v. en onze tekst ten aanzien van het gebruik van *nēr* is, dat *nēr* in 2 Sam. 21:17 beeld voor de koning is (*nēr jērāēl*, vgl. *mēlāk jērāēl*), terwijl het in Job 18:6 over de lamp in huis gaat. De uitdrukking in 2 Sam. zegt iets over de koning van Israel. Raker in de roos is m.i. een opmerking van A.R. Johnson in zijn artikel over de rol van de koning in de kultus van Jeruzalem in *The Labyrinth* (ed. S.H. Hooke), p. 73f.: "We have here a clear indication that the well-being of the nation as a social unit is bound up with the life of the king, and that, possibly, this intimate relationship between the king and his people is symbolized or rather, perhaps, realized by the continual burning of a lamp within the royal sanctuary". Hij noemt in dit verband de *nēr tamīd* ("perpetual light") in de tempel. 8) In het

licht van wat over de lamp in de tempel boven gezegd is, is de gedachte aan een eeuwig brandende lamp niet juist. Hiermee vervalt de achtergrond zoals Johnson die voor *nēr jšrāēl* opperde, maar m.i. geeft hij de bedoeling van de uitdrukking goed weer: het welzijn van het volk hangt aan het leven van de koning. 9) Z⁵ gezien zegt Klaagl. 4:20 hetzelfde: "Onze levensadem (*ru^{ah} appēnū*), de gezalfde des Heren,

werd in hun valkuilen gevangen,
hij, van wien wij dachten: in zijn schaduw
zullen wij leven onder de volkeren" (NBG).

De koning betekent leven en heil voor het volk. Het volk wil leven in zijn schaduw (vgl. Ps. 91:1).

In 2 Sam. 22:29 luidt het onder meer: *attā nēri JHWH*, U bent mijn *nēr*, o Heer". Een parallel is Ps. 27:1: *JHWH 'ōrī w^e jšrāēl* "De Heer is mijn licht en mijn heil". *Nēr* staat in 2 Sam. 22:29 evenals in 2 Sam. 21:17 voor een persoon en is in de betekenis van leven en heil parallel aan 'ōr in Ps. 27:1 (vgl. voor parallelie tussen *nēr* en 'ōr Ps. 119:105 en Spr. 6:23). Zo komt *nēr* ook in persoonsnamen voor: Abner "de vader is licht", Nerijahu "Mijn licht is de Heer"; van belang zijn ook persoonsnamen buiten Israel: Phoenicië: B'LNR "Ba'al is licht" 10); Mari: ^dDa-gan-ne-ri "Dagan is mijn licht" 11); Mesopotamië: Abu-nūri "de vader is mijn licht" (vgl. Abner), Aḫu-nūri "de broer is mijn licht", en namen van het type ^dNN-nuri "god NN is mijn licht". 12) Geziende betekenis van *nēr*, *nēru* en *nūru* in deze namen ("licht"), ligt het voor de hand te stellen of we *nēr* in 2 Sam. 21:17 ook niet met "licht" kunnen vertalen. Anderzijds suggereert de uitdrukking *ktbbā nēr* een brandende lamp die gedooft wordt, maar dit maakt de vertaling "licht" nog niet onmogelijk (het gaat om het licht van de lamp, niet om de lamp als zodanig). De wortel *nyr/nwr* doet in eerste instantie aan "licht" denken. 18) Zo wordt de aanduiding *nēr jšrāēl* voor koning David een parallel van 'ōr *jšrāēl*, dat in Jes. 10:17 van God gezegd wordt. God is het licht van Israel, d.w.z. God betekent heil en hulp voor Israel (vgl. Aalen, *ThWAT*, BD. I, Sp. 175). Hetzelfde wordt van de koning gezegd en verwacht, getuige 2 Sam. 21:17 en Klaagl. 4:20, waaruit duidelijk blijkt welk een belangrijke positie de koning in de ogen van zijn onderdanen had.

Belangrijke steun voor de vertaling "licht van Israel" in 2 Sam. 21:17 bieden akkadische parallelen. J. Wevers merkt in *OTS* 8 (1950), 315v. bij l Kon. 11:36 op, dat *nēr* "a royal prerogative to David" kan zijn. *Nēr* is z.i., evenals *nēr*, verwant aan *nēru* "meaning "royal prerogative" in the Assyrian inscriptions". 14) M. Noth constateert in zijn commentaar op Koningen (*Könige* (BK 9), Lief. 4 (1968), 243)) dat Wevers ongelijk heeft, omdat *nēru* in deze zin in assyrische inscripties niet voorkomt. Dit is juist. Wevers heeft zich misschien vergist; de goede semantische parallel is nl. *nūru* (vgl. bovengenoemde persoonsnamen). Dit woord komt

een enkele maal als aanduiding van een koning voor.

Asarhaddon noemt zichzelf onder meer *nu-ur kib-ṣa-ti*] (zo R. Borger 15); M.J. Seux leest: *kib-ṣa-ti*] 16) "licht van de wereldoverers". Tiglathpileser III noemt zich *nu-ur kiš-šat niše^{meš}* "licht van alle mensen". Vgl. ook de persoonsnamen als: Šu-^dSin-nu-ur-ma-ti-ī-sū "Šusin, het licht van zijn land"; ^diš-bi-ēr-ra-nu-ur-ma-ti-šu "Išbierra, het licht van zijn land"; ^dšul-gi-nu-ri "Šulgi is mijn licht" en Šarru-nuri "de koning is mijn licht". 17) De namen in deze namen zijn die van koningen, die rond 2000 v.C. in zuid-Mesopotamië regeerden. De aanduiding *nu-ur kiš-šat niše^{meš}* is in feite een parallel van ^dšam-šu *kiš-šat niše^{meš}*. 18) De koning zorgt als Šamaš voor licht en leven en voor recht en gerechtigheid. Hammurabi zegt in de proloog van zijn wet over zichzelf: ^dUTU-ŠU KÁ.DINGIR.RA^{ki} *ma-še-si nu-ri-im ana ma-at šu-me-ri-im ù Ak-ka-di-im* "de zon van Babel, die licht laat opgaan over het land van Sumer en Akkad". 19) Aangezien het oude Israel geen zonnegod kende, ligt het niet voor de hand om via *nēr jšrāēl* de koning als de "zonnekoning" van Israel te bestempelen. Toch is er een oude tekst, waarin de rechtvaardige heerser met het zonlicht dat 's morgens doorbreekt, vergeleken wordt, nl. 2 Sam. 23:3v.

1 Kon. 11:36; 15:4 en 2 Kon. 8:19.

In deze drie teksten bezigt de deuteronomistische schrijver een formulering met *nēr*, die met de dynastiebelofte aan David te maken heeft. De schrijving *nēr* is opvallend daar elders in het O.T. *nēr* voorkomt. Dit gaf soms aanleiding tot een andere vertaling, doordat men het in verbinding bracht met *nēr* in Jer. 4:3 en Hos. 10:12, zoals M. Noth in *OTS* 8 (1950), 36 deed (vert. "Neubrich") 20), of met *nēr* "juk", zoals Rasji 21) en Abulwalid 22) in de Middeleeuwen deden en zo tot de betekenis "koninkrijk" kwamen. Deze laatste uitleg biedt ook de Targum (*mal'ku*). Noth is in zijn commentaar op Koningen tot de gangbare opvatting teruggekeerd door *nēr* en *nēr* eenzelfde betekenis toe te kennen (zo reeds David Qimchi). Deze betekenis "lamp, licht" komt in de Peschitta en de Vulgata voor, terwijl de Septuaginta in 1 Kon. 11:36 en 15:4 vrij vertaalt, maar in 2 Kon. 8:19 met *λύγος* "lamp".

Het woordenboek van Gesenius-Buhl vat *nēr* figuurlijk op in de zin van het voortbestaan van een geslacht. Evenzo Koehler-Baumgartner s.v. *nēr* "Leuchte (dauernder Bestand)". Men denkt hierbij waarschijnlijk aan een altijd brandende lamp in tent of huis, die een teken van bewoning is. Een licht is een teken van onbewoond zijn, dan zijn de bewoners uitgestorven, aldus O. Eissfeldt. 23)

Het bezwaar hiertegen is dat niets voor een altijd brandende lamp in tent of huis pleit (zie boven; id. Noth in *OTS* 8 (1950), 36). Men kan dan zeggen dat het enkel in de beeldspraak zo voorgesteld is, zonder concrete achtergrond. Toch is het de vraag of de uitleg van *nēr* als een eeuwig brandende lamp als aanduiding

van de davidische dynastie, zoals Brongers in zijn commentaar op 1 Koningen zegt (p. 124), juist is.

A. Šanda is van mening dat de lamp in huis alleen 's nachts brandde. Bij 1 Kon. 11:36 konkludeert hij dan: "Die Nachkommenschaft wird mit einem Licht in der Nacht verglichen". 24) Dit is echter weinig overtuigend.

J. Gray haalt er in zijn commentaar 2 Sam. 14:7 bij en zegt: "the 'light' symbolizes the living representative of the house of the founder David". 25) Hier is *n̄r* geen beeld voor de blijvende dynastie, maar voor diegene die voor het voortduren van de dynastie zorgt.

Anderen denken aan een symbolisch begrip uit de koningkultus (vgl. A.R. Johnson boven). 26)

1 Kon. 11:36

In de gekompliceerde profetie van de profeet Ahija, die voor Jerobeam bedoeld is, staat in vs. 36: "maar aan zijn zoon zal Ik één stam geven, zodat mijn knecht David steeds een *n̄r* heeft in mijn tegenwoordigheid, in Jeruzalem". Zijn zoon is de zoon van Salomo, nl. Rehabeam. De situatie is volgens de deuteronomistische (dtr.) schrijver aldus: Salomo heeft andere goden vereerd en moet daarom het koninkrijk afstaan, maar terwille van de belofte aan David krijgt de zoon en opvolger van Salomo één stam als koninkrijk met Jeruzalem als hoofdstad, zodat de davidische dynastie in leven blijft. De uitdrukking in vs. 36 zegt dat er altijd, of steeds, een *n̄r* in Jeruzalem zal zijn. De vraag is: bedoelt *n̄r* de voortdurende dynastie of de koning-opvolger die er steeds zal zijn? Het *kol-hajjamim* kan men vertalen met "altijd", maar ook met "steeds" (vgl. Job 1:5). Ter beantwoording van deze vraag hebben we de beide andere teksten nodig.

1 Kon. 15:4

Koning Abiam, de opvolger van Rehabeam, is een koning die volgens de dtr. schrijver niet vroom leeft. Z.i. hadden vijanden Jeruzalem kunnen vernietigen als straf voor het goddeloze bewind van de koning. God houdt evenwel de stad staande terwille van David, terwille van het davidische koningshuis. Hij geeft de koning een *n̄r* in Jeruzalem door diens zoon na hem te doen optreden in deze stad (en daarom moet de stad gespaard blijven). Hier blijkt duidelijk dat *n̄r* een aanduiding is voor de zoon-opvolger van Abiam en niet voor de dynastie in het algemeen.

2 Kon. 8:19

Ook hier beschrijft de kontekst een goddeloos koning van Juda, Joram, die met een dochter van Achab gehuwd was. Stad en land overkwam geen onheil als gevolg van de goddeloosheid van deze koning, terwijl er voor Israel wel onheil dreigde

getuige vs. 12. Volgens de dtr. schrijver ligt de reden in de belofte aan David. De schrijver zegt dit in vs. 19: "maar de Heer wilde Juda niet vernietigen terwille van zijn knecht David, die Hij toegezegd had hem steeds een *n̄r* aan zijn zoons te zullen geven". Het kritisch apparaat in EHK³ stelt voor op grond van 1 Kon. 11:36 in plaats van *l^ebārāw* te lezen: *l^efārāw*. Deze lezing wordt door geen enkele oude vertaling gesteund. Bovendien kende de kronist de lezing *l^ebārāw* reeds getuige 2 Kron. 21:7.

De zinsnede in vs. 19 luidt: *lātēt lō n̄r l^ebārāw kol-hajjāmim*. Opvallend is dat het verbum *nātan* tweemaal met de prepositie *l^e* is gekonstrueerd: geven "aan hem" en "aan zijn zoons". Wanneer men *l^efārāw* leest, is men inderdaad van deze moeilijkheid af. Echter, in 1 Kon. 15:4 bleek *n̄r* de zoon-opvolger, in dat geval van Abiam, aan te duiden. Past men dit op onze tekst toe dan betekent dit dat *l^ebārāw* ("aan zijn zoons") een toelichting is bij *lō* ("aan hem"). De belofte aan David houdt in dat hij steeds weer een *n̄r*, een zoon-opvolger, zal krijgen, wat in feite betekent dat de verschillende davidische koningen, "zijn zoons", ieder op hun beurt een *n̄r* krijgen. Dit geeft goede zin en behoeft niet met 1 Kon. 11:36 in strijd te zijn. Daarom lijkt het me beter de conjunctuur te laten varen.

Samenvattend kunnen we zeggen dat vooral op grond van 1 Kon. 15:4, maar ook op grond van 1 Kon. 11:36 en 2 Kon. 8:19 *n̄r* de koning-opvolger in de davidische lijn aanduidt. De dynastiebelofte houdt in: steeds weer zal er een *n̄r*, een zoon-opvolger, zijn. De achtergrond van deze uitdrukking is waarschijnlijk een combinatie van de aanduiding van koning David als "licht van Israel" en van de dynastiebelofte. David als koning was "het licht van Israel"; elke koning in de davidische lijn is een "licht". Wanneer dit de achtergrond is, is het vruchteloos deze te zoeken in een symbolische functie van de lamp in huis of in de tempel, en kan men *n̄r* beter met "licht" dan met "lamp" vertalen. Tenslotte is er de vraag in hoeverre er een relatie met de beeldspraak van 2 Sam. 14:7 is, zoals Gray beweert. De overeenkomst is dat zowel *gahšlēt* als *n̄r* de mannelijke nakomeling aanduiden, die het geslacht in stand moet houden. Het verschil is dat het in het geval van *n̄r* om een zoon-opvolger in een koningshuis gaat; dit is waarschijnlijk juist de reden dat men *n̄r* koos gezien de aanduiding *n̄r jisraēl* voor David als koning, de stichter van bedoeld koningshuis.

Psalm 132:17

Dit vers luidt: *šām 'asmē' qērēn l^edāwīd šaraktī n̄r līmōtī*, "daar laat Ik voor David een hoorn uitspruiten, bereid Ik een 'lamp' voor mijn gezalfde". De commentaren zijn over het algemeen van mening dat het in dit vers over de dynastiebelofte aan David gaat: *qērēn* is beeld voor de machtige opvolger op de troon (vgl. *qērēn* in Dan. 8:21) en *n̄r* duidt het voortbestaan van het koninklijk geslacht

aan. 27) In het licht van de kontekst van vs. 13-18 lijkt me een andere uitleg waarschijnlijker. Er wordt gezegd dat de Heer Sion als zijn woonplaats gekozen heeft en dat Hij daar de armen zal verzadigen, de priesters met heil bekleden, de getrouwen vreugde zal verschaffen en de koning (David) macht en overwinning zal geven (vs. 18). *qêrên* is in het O.T. niet in de eerste plaats beeld voor een sterke koning, maar voor kracht en overwinning. De uitdrukking *higmi^{ah} qêrên* komt enkel nog in Ez. 29:21 voor en is daar volgens W. Zimmerli (BK 13, S. 721) een wijze van spreken voor komend heil voor Israel. Het tweede deel van vs. 17 bevat de uitdrukking *ʕarak nêr*. Ze komt ook voor in Ex. 27:21 en Lev. 24:3 in verband met de taak van de priesters er voor te zorgen dat de lamp in de tabernakel van 's avonds tot 's morgens blijft branden. Evenals de uitdrukking in vs. 17^a is *ʕarak nêr* in vs. 17^b van Ps. 132 figuurlijk bedoeld. De kontekst spreekt over kracht en overwinning voor de koning: in deze omgeving bedoelt m.i. *ʕarak nêr* het zorgen voor licht in de zin van hulp en heil voor de koning. Zo blijken de beide delen van vs. 17 parallel te lopen. 28) Vs. 17 en 18^a bevatten de belofte van God in Sion, gedaan aan de koning tijdens de zalvingsplechtigheid in de tempel in het kader van diens troonsbestijging, met als inhoud de overwinning op de vijanden (id. in Ps. 2 en 110).

Van belang is tenslotte de overeenkomst in betekenis van *nêr* in 2 Sam. 21:17 en Ps. 132:17. Het is mogelijk dat de psalmttekst ons de achtergrond van de aanduiding in 2 Sam. 21:17 laat zien. Het gaat in beide teksten over David als koning: God belooft hem overwinning op de vijanden en geeft hem macht en een hoge positie ("zoon" van God, Ps. 2:7), zodat de koning "het licht van Israel" genoemd kan worden. Bij zijn troonsbestijging werd de koning in deze geest in de tempel door een priester toegesproken, en op deze wijze zag en benoemde men ook buiten de tempel de koning, aan wie naar men meende het leven en de vrede van het volk hing. Deze visie had Israel met de "Umwelt" gemeen. Voor wat ons onderwerp betreft, de koning als "licht van Israel", blijkt dit uit de parallelie van *nêr* en *nûru* gebruikt voor de koning in Israel resp. Mesopotamië.

A. van der Kooij

NOTEN

- 1) H.A. Brongers, *I Koningen*, (POT), Nijkerk 1967; II Koningen, 1970.
- 2) Brongers, *I Koningen*, p. 124.
- 3) H.P. Smith, *A critical and exegetical commentary on the Books of Samuel*, ICC 1912, 377;
A. Schulz, *Die Bücher Samuel*, EHAT 8 (1920), 265.
- 4) W. Nowack, *Richter, Ruth und Bücher Samuelis*, HAT I, 4 (1902); vgl. S.R. Driver, *Notes on the Hebrew Text and the Topography of the Books of Samuel*, Oxford 1913, 354, en R. Kittel in: *Die Heilige Schrift des A.T.*, 4. Aufl., Bd. I (1922), 485.
- 5) Zo bij Job 18:5v. de commentaren van G.B. Gray (ICC), A. Weiser (ATD) en G. Fohrer (KAT).
Vgl. ook Spr. 13:9; 20:20; 24:20.
- 6) De commentaren van A.Weiser (ATD) en W. Rudolph (HAT) bij dit vers menen dat de lamp alleen 's avonds brandde.
- 7) Men kan dit bezwaar wegnemen door het volk Israel als "familie" van koning David te beschouwen of door de lamp als symbool van leven en voorspoed niet enkel voor een familie, maar ook voor een volk te laten gelden: vgl. in dit verband R. de Vaux: *Les Livres de Samuel*, La Sainte Bible, Paris 1961, 235: "La lampe ou le foyer signifient la vie d'une maison, d'une famille ou d'une nation, comp. 14,7 | R 11, 36; 15, 4; 2 R 8, 19". Voor het laatste "d'une nation" moeten 1 Sam. 21:17 en de teksten in 1/2 Kon. pleiten. Echter, m.i. kan men de Sam.tekst op grond van buitenbijbelse parallelen ook anders belichten, terwijl de Kon.-teksten hier te zeer met de Sam.-tekst over een kam geschoren worden.
- 8) Vgl. ook J. de Fraine S.I., *L'aspect religieux de la royauté israélite*, Rome 1954, 373; J. Mauchline, *1 and 2 Samuel*, New Century Bible, Londen 1971, 305. In zijn boek "*Das Problem der altorientalischen Königsideologie im A.T.*", VTS 8, Leiden 1961 gaat K.H. Bernhardt op het probleem rond *nšr* i.v.m. koning David niet in; hij refereert alleen aan de opmerking van Johnson in *The Labyrinth*, p. 73v., in een noot bij het motief van de koning als herder (S. 84, Anm. 4).
- 9) Vgl. reeds Flavius Josephus, *Jewish Antiquities* VII, 300 (Loeb Classical Library No. 281).
- 10) F.L. Benz, *Personal names in the Phoenician and Punic inscriptions*, Studia Pohl 8, Rome 1972, 363. Vgl. voor namen met *nšr* of *nšr* in Ugarit: F. Gröndahl, *Die Personennamen der Texte aus Ugarit*, Studia Pohl 1, Rome 1967, 166.

- 11) H.B. Huffmon, *American personal names in the Mari texts*, Baltimore 1965, 243.
- 12) Zie voor deze namen J.J. Stamm, *Die akkadische Namengebung*. MVAG 44, Leipzig 1939=Darmstadt 1968 op resp. S. 299, 299, 212.
- 13) Het is de semitische wortel *nwr/nwr* met als betekenis "licht geven, schijnen"; zie de lexica en o.a. Huffmon, o.c., 243.
- 14) J.W. Wevers, Exegetical Principles underlying the Septuagint Text of 1 Kings II, 12 - XXI, 43, *OTS* 8 (1950), 316 note 13.
- 15) R. Borger, *Die Inschriften Assarhaddons Königs von Assyrien*, AfO Beiheft 9, Graz 1956, 81, r. 45.
- 16) M.J. Seux, *Epithètes Royales Akkadiennes et Sumeriens*, Paris 1967, 209; hier ook de andere voorbeelden (de persoonsnamen in noot 253).
- 17) Voor deze laatste naam zie Stamm, o.c., 317.
- 18) Zie Seux, o.c., 283: deze aanduiding was gebruikelijker en komt bij verschillende nieuw-assyrische koningen voor.
- 19) Proloog kol. V, 4-9: zie R. Borger, *Babylonisch-Assyrische Lesestücke*, Heft II, Rome 1963, 6 (ik heb in de transliteratie de sumerogrammen aangehouden).
- 20) M. Noth, Jerusalem und die israelitische Tradition, *OTS* 8 (1950), 28-46 = M. Noth, *Gesammelte Studien zum A.T.*, Theol. Bücherei, Bd. 6, 1966, 172-187.
- 21) Rasji, zie *Miqra^{ot} G^odolot* ad 1 Kon. 11:36.
- 22) Abulwalid Merwan Ibn Ġanah, *Sepher Haschoraschim*, hrsg. von W. Bacher, Berlin 1896, 294.
- 23) O. Eissfeldt in: *Die Heilige Schrift des A.T.*, 4. Aufl., Bd. I, 522.
- 24) A. Šanda, *Die Bücher der Könige*, EHAT 9(1911), 320.
- 25) J. Gray, *I & II Kings*, The O.T. Library, Second, revised edition, 1970, 297.
- 26) Zie ook H.J. Kraus, *Psalmen II*, BK XV, 2. Aufl., 1961, 887.
- 27) R. Kittel, *Die Psalmen*, KAT, Leipzig 1914, 458; H. Schmidt, *Die Psalmen*, HAT I, 15, Tübingen 1934, 236; C.A. Briggs and E.G. Briggs, *Psalms* Vol. II, ICC, 1925, 472; H.J. Kraus, *Psalmen*, 887. *qèrèn* als aanduiding voor macht en *nër* voor het voortbestaan van het koningshuis:
F. Delitzsch, *Biblischer Commentar über die Psalmen*, 2. Hälfte, 3. Aufl., Leipzig 1874, 291; A. Weiser, *Die Psalmen*, ATD 14/15, 6. Aufl., 1963, 538.
M. Dahood, *Psalms III*. The Anchor Bible, New York 1971, 248: *qèrèn* beschouwt hij als parallel van *nër* "lamp"; z.i. maken teksten als 1 Sam. 16:1, 3; 1 Kon. 1:39 dit mogelijk (*qèrèn* als hoorn gevuld met olie). En wat deze lamp betreft zegt hij: "The burning lamp is a natural metaphor for the preservation of the dynasty".
- 28) Men denkt hier onwillekeurig aan het woordpaar *šèrèš umāgen* in Ps. 84:12.